

90th ANNIVERSARY

Faculty of Architecture Chulalongkorn University

Lecture
LANDSCAPE AND CONSERVATION

15 November 2023

ภูมิสถาปัตยกรรมและการอนุรักษ์

วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2566 ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

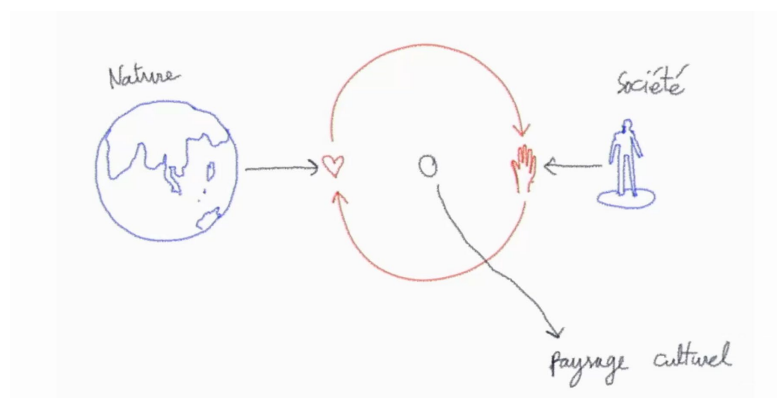
วิทยากร : ดร. พรธรรม ธรรมวิมล (ผู้อำนวยการกลุ่มภูมิสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร)

ผู้เข้าร่วมเสวนา : อาจารย์ ภูมิสถาปนิก นิสิต จำนวนประมาณ 70 คน

ภาพจาก ดร. วาริชา วงศ์พิยัต

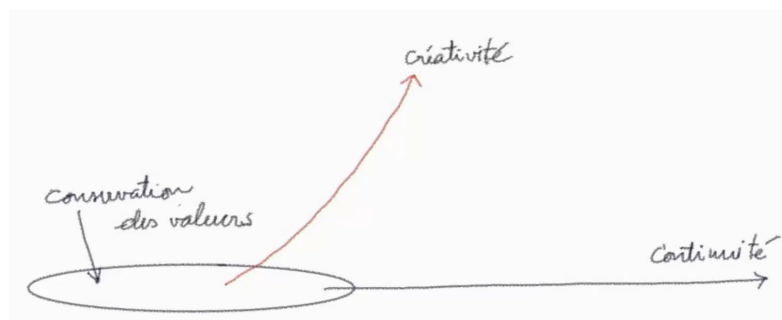
ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Paysage culturel) เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่หรือธรรมชาติที่มนุษย์ตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยแหล่งที่ตั้งทำหน้าที่เสมือนแรงบันดาลใจและกระตุ้นให้มนุษย์เกิดความคิดสร้างสรรค์ สร้างเป็นวัฒนธรรมเป็นของตนเองที่มีลักษณะพิเศษเป็นเอกลักษณ์ตามแต่ละพื้นที่

การเกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภาพโดย ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความหลากหลาย ซึ่งแสดงออกเป็นผลงานที่มนุษย์สร้างสรรค์บนพื้นหลายประเภท ตั้งแต่ (1) การสร้างสรรค์สวนโบราณหรือสวนประวัติศาสตร์บนพื้นที่ที่มีขอบเขตชัดเจน หรือที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนและมีคุณค่าทางความงาม เป็นมรดกทางภูมิสถาปัตยกรรมและเป็นโบราณสถาน (2) การวางผังบนพื้นที่จำเพาะเพื่อกำหนดการใช้ที่ดิน กำหนดทิศทาง และ การใช้ที่ว่างระหว่างอาคาร ไปจนถึง (3) การวางผังขนาดใหญ่ การวางผังเมืองประวัติศาสตร์ที่ครอบคลุมองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมือง เช่น คูน้ำ คันดิน เป็นต้น นอกจากนี้ การสร้างสรรค์ภูมิสถาปัตยกรรมของมนุษย์ยังปรากฏอยู่ทั้งในพื้นที่ธรรมชาติ พื้นที่ชนบท และพื้นที่ที่มีความเป็นชุมชนหรือเมือง โดยสะท้อนออกมาในหลายรูปแบบ เช่น พื้นที่เกษตรกรรมนาขั้นบันได สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น หรือการปรับเปลี่ยนพื้นที่ในชุมชนหรือเมืองเพื่อการอยู่อาศัยและใช้ชีวิต ทั้งนี้จะเห็นว่า งานภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละประเภทมีคุณค่าจากการที่มีจุดกำเนิดและมีเอกลักษณ์เฉพาะตนที่แตกต่างกัน ดังนั้น การจัดการด้านการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จึงมีวิธีการในการอนุรักษ์แตกต่างกัน แต่ล้วนมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ การรักษา ส่งเสริม และต่อยอดคุณค่าของภูมิทัศน์นั้น ๆ

การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในขั้นต้นเป็นการเก็บรักษาคุณค่า (Conservation des valeurs) พร้อมทั้งรักษาความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิมของแต่ละสถานที่ให้คงไว้ โดยการอนุรักษ์นั้นไม่ใช่การสงวนรักษาไว้เพียงอย่างเดียว แต่ยังจำเป็นต้องสืบสานให้ดำรงต่อไปได้ (Continuité) เพื่อต่อยอดให้เกิดความเจริญงอกงามต่อไปในอนาคต ซึ่งการต่อยอดนั้นต้องเป็นไปอย่างสร้างสรรค์ (Créativité)

การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภาพโดย ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

ดร.พรธรรม ได้ยกตัวอย่างผลงานด้านการอนุรักษ์ของเขาในโครงการต่าง ๆ ดังนี้

1. การอนุรักษ์และต่อยอดสวนไทยเขามอ

ดังที่ปรากฏในการบูรณะสวนเขามอ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ซึ่งดำเนินตามหลักการอนุรักษ์สวนประวัติศาสตร์อย่างเป็นขั้นตอนบนพื้นฐานของงานวิชาการ เริ่มตั้งแต่การสืบค้นข้อมูลภาพถ่ายเก่า ผังเดิม เพื่อทำความเข้าใจถึงรูปแบบเขามอที่เป็นของแท้ดั้งเดิม ร่วมมือกับนัก

โบราณคดีเพื่อทำการขุดค้นและหาแนวทางการอนุรักษ์ โดยมุ่งเน้นค้นรูปแบบดั้งเดิมให้กับสวนเขามอ ซึ่งระหว่างกันค้นคว้าและการดำเนินการบูรณะ ทำให้ค้นพบองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับโครงสร้างเขามอ เทคนิควิธีการก่อหิน และการปลูกต้นไม้ที่มีลักษณะพิเศษของภูมิปัญญาโบราณ โดยทั้งองค์ความรู้ รวมถึงกรรมวิธีการที่นำไปใช้ในการทดลองอนุรักษ์ครั้งนี้สามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลและเป็นแนวทางการบูรณะเขามออื่น ๆ ได้ต่อมา

เขามอวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร หลังการบูรณะ

ภาพโดย ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

การอนุรักษ์เขามอที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ซึ่งเป็นเขามอโบราณขนาดใหญ่ ตั้งแต่ยุควังหน้าที่ทางกายภาพของโชดหินยังเหลือความเป็นของแท้ดั้งเดิม ส่วนต้นไม้ปัจจุบันนั้นเป็นพืชพันธุ์ที่นำมาปลูกในยุคหลัง และเขามอนี้ยังคงคุณค่าเชิงความเชื่อและเป็นตัวแทนรูปเคารพของพื้นที่ ดังนั้นการอนุรักษ์จึงทำดั่งเป็นโบราณสถานที่ยังมีชีวิต โดยบูรณะเก็บรักษาโชดหิน ดูแลต้นไม้เพื่อให้คงความงามและคงบรรยากาศให้ใกล้เคียงรูปแบบเดิมให้ได้มากที่สุด รวมถึงเสริมการตกแต่งไฟเป็นการขับเน้นในช่วงโอกาสพิเศษของพิพิธภัณฑ

นอกจากนี้ ทาง ดร.พรธรรมยังได้นำเรื่องสวนไทยเขามอไม่ได้ตัดไปต่อยอดใช้ในงานออกแบบร่วมสมัยอื่น ๆ เช่น ในงานพระเมรุมาศ และ งานภูมิทัศน์ของสวนในคอร์ทของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

2. โครงการออกแบบวางผังและออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมในพื้นที่อนุรักษ์

พระที่นั่งคูหาคฤหาสน์ ถ้าพระยานคร ประจวบคีรีขันธ์ งานวางผังออกแบบทำหน้าที่ยกป้องพระที่นั่งและพื้นที่โดยรอบ โดยยังคงความสวยงามของธรรมชาติของถ้ำและที่ว่าง ขับเน้นความสำคัญของที่ตั้งเดิม และออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมให้สอดคล้องกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งต้องกลมกลืน ไม่บดบังหรือเด่นชัดจนเป็นการทำลายคุณค่าขององค์รวม

การออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมพระที่นั่งคูหาคฤหาสน์ ถ้ำพระยานคร ประจวบคีรีขันธ์

ภาพจากการบรรยายของ ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

การวางแผนมรดกอุทยานประวัติศาสตร์ เป็นงานในหน้าที่ของภูมิสถาปนิก กรมศิลปากร ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจถึงศาสตร์ของการวางแผนโบราณ ไปจนถึงความต้องการในการรักษาและใช้พื้นที่ในปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่บางส่วนได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว และบางครั้งยังต้องรองรับการใช้งานของชุมชน จึงมีความจำเป็นต้องกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโดยการวางแผนมรดกที่มีการกำหนดส่วนการใช้พื้นที่ หรือ zoning กำหนดแนวเขตการอนุรักษ์ลำดับสำคัญ แนวเขตกันชน กำหนดการเข้าถึง ไปจนถึงการจัดสวนบริการ ทั้งนี้เป็นไปเพื่อคงคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานและที่ตั้ง รวมถึงรักษาบรรยากาศความเป็นแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ คงลักษณะภูมิประเทศที่เป็นส่วนหนึ่งของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ และส่งเสริมความเป็นพื้นที่สีเขียวของอุทยานประวัติศาสตร์

ดร.พรธรรมได้ยกตัวอย่างของการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์หลายแห่ง อาทิเช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย นครราชสีมา ในเรื่องการออกแบบให้อยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโบราณสถาน, อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จัตุรัสสระแก้ว ในเรื่องการทำผังแม่บทใหม่แก้ไขปรับเปลี่ยนเส้นทางการเข้าถึงให้เป็นไปตามลำดับเขมรโบราณเพื่อให้ผู้เข้าชมเกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเรื่องการวางแผนปราสาทหิน รวมทั้งการเก็บรักษาต้นไม้ บาราย และองค์ประกอบของทางเดิน เสานางเรียง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ของพื้นที่เดิม

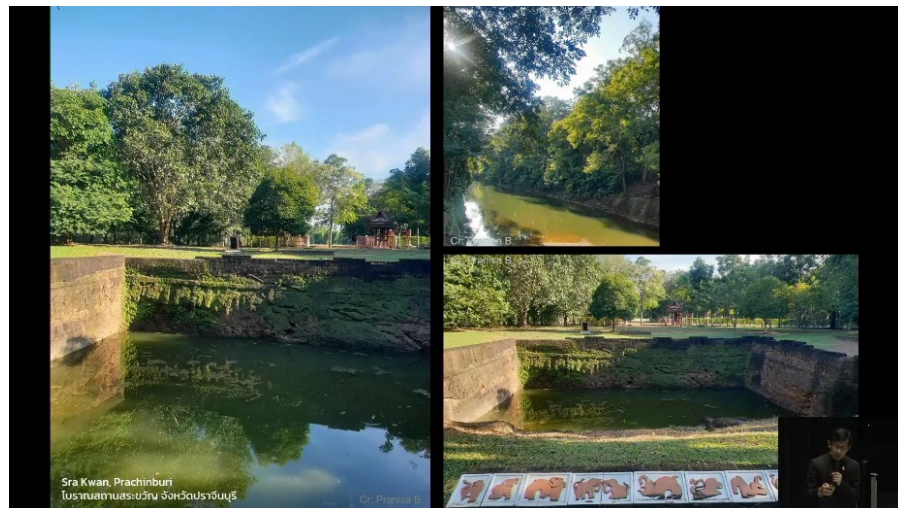

การออกแบบและวางผัง อุทยานประวัติศาสตร์ดึกดำบรรพ์

ภาพโดย ดร. พชรพร ธรรมวิมล

ในกรณีของเมืองโบราณศรีมโหสถ ได้ทำการออกแบบพื้นที่ระบบคูคันดิน ระบบชลประทานและฝายน้ำ ซึ่งเป็นตัวอย่างของภูมิปัญญาสำคัญของเมืองโบราณยุคทวารวดี และเมื่อพื้นที่ได้แล้วยังสามารถใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อประโยชน์ด้านการเกษตรของชุมชนอีกด้วย บางครั้งแผนการอนุรักษ์ยังเป็นการเตรียมการสำหรับอนาคต ตัวอย่างการเริ่มปลูกต้นตาล 2000 ต้นตั้งแต่เมื่อ 20 ปีที่แล้ว เพื่อระบอบเขตพื้นที่รอบบารายที่ปราสาทหินพนมวัน นครราชสีมา

ดร.พชรพร ยังได้ยกตัวอย่างการอนุรักษ์ที่ควบคู่ไปกับการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องกับสาธารณชนผ่านการออกแบบเพื่อสื่อความหมาย เช่น การออกแบบพิพิธภัณฑ์ การออกแบบป้ายสื่อความ พร้อมกับการกำหนดตำแหน่งสถานที่ติดตั้งที่เหมาะสม เป็นต้น

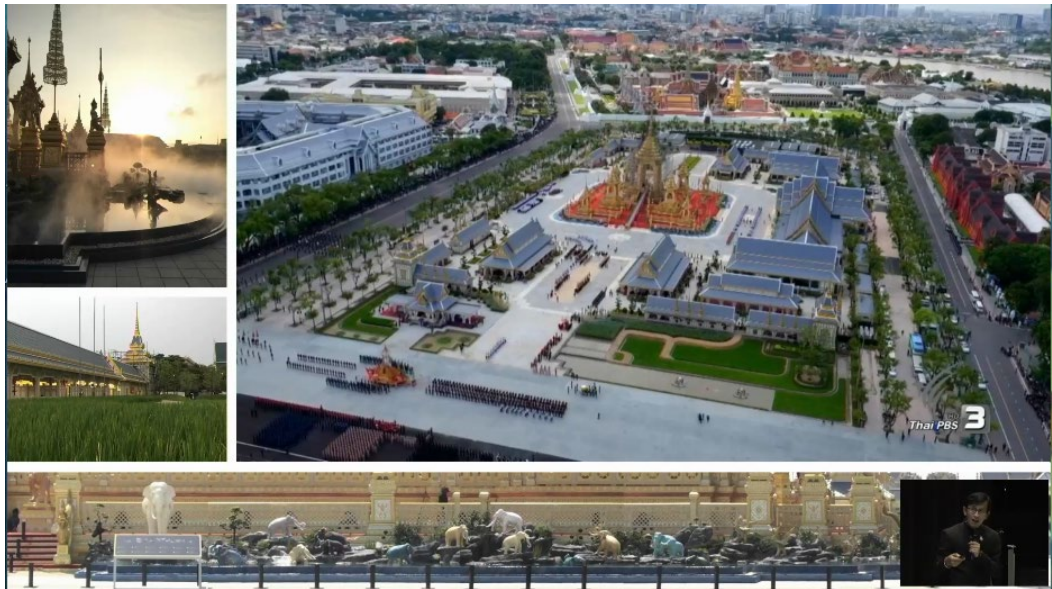

โบราณสถานสระขวัญ ปราจีนบุรี

ภาพโดย ดร. พชรพร ธรรมวิมล

3. การออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมร่วมสมัย โดยการต่อยอดองค์ความรู้จากอดีตมาเพื่อสร้างสรรค์ใหม่ หรือเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบ

การวางผังและงานภูมิสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศที่แล้วมาทั้ง 4 พระเมรุ ซึ่งได้ทำหน้าที่ภูมิสถาปนิกผู้ออกแบบแนวคิดของการวางผังที่สื่อถึงความเชื่อโบราณ และสร้างสรรค์องค์ประกอบให้สื่อความหมายและสามารถตีความถึงคติของเขาพระสุเมรุและสรวงสวรรค์ตามความเชื่อโบราณ

ผังและภูมิสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศรัชกาลที่ 9

ภาพจากการบรรยายของ ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

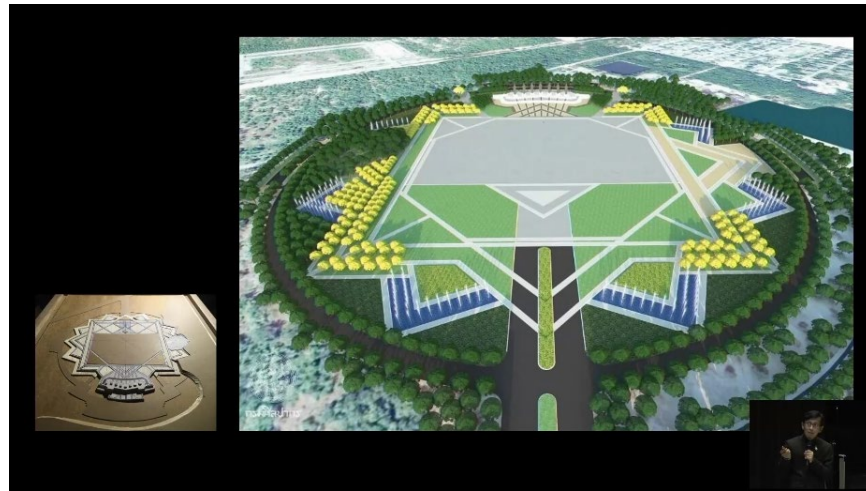
การออกแบบอาคารและภูมิสถาปัตยกรรมพิพิธภัณฑ์สินามิ บ้านน้ำเค็ม พังงา ซึ่งมีการใช้งานเป็นพิพิธภัณฑ์และอนุสรณ์สถาน โดยออกแบบให้สถาปัตยกรรมกับภูมิสถาปัตยกรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อสื่อความหมายบอกเล่าเรื่องราวถึงเหตุการณ์วันเกิดเหตุ โดยอาศัยการออกแบบจัดแสดงกลางแจ้งและยังทำให้พื้นที่โครงการเอื้อประโยชน์ต่อการใช้งานของชาวบ้านน้ำเค็มด้วย

พิพิธภัณฑ์สินามิ บ้านน้ำเค็ม พังงา

ภาพโดย ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

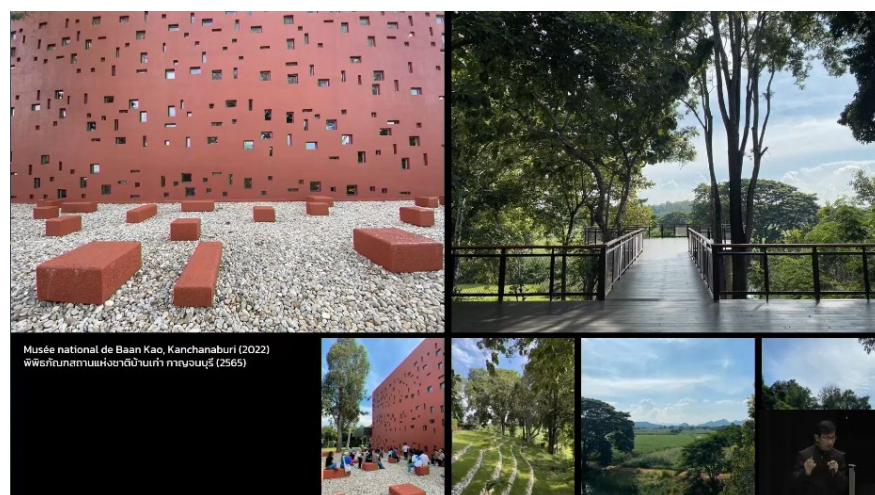
การวางผังอุทยานราชภักดิ์ ประจวบคีรีขันธ์ และออกแบบที่ตั้งพระบรมราชานุสาวรีย์ใช้แนวคิดจากตำราพิชัยสงคราม ในการวางผังจัดกองทัพ

ผังอุทยานราชภักดิ์ ประจวบคีรีขันธ์
ภาพจากการบรรยายของ ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

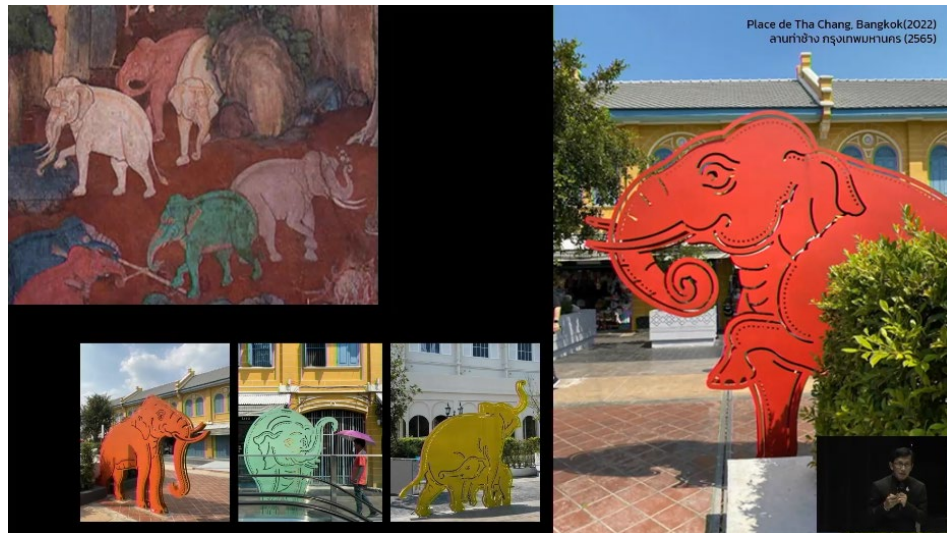
การออกแบบอาคารและภูมิสถาปัตยกรรมพิพิธภัณฑ์ศาลาทรงงาน โครงการพระราชดำริ ห้วยฮ่องไคร้ เชียงใหม่ มีการออกแบบและวางผังโดยคำนึงถึงมุมมองไปสู่การบอกเล่าเรื่องราว ตำแหน่งสถานที่ที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จมาทรงงานเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่เขาหัวโล้นจนกลายเป็นป่าสมบูรณ์

การออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้านเก่า กาญจนบุรี ที่มีการออกแบบสื่อความหมายเรื่องยุคสมัยของของที่นำมาจัดแสดง ใช้รูปแบบที่ดึงดูดความสนใจด้วย ศิลปร่วมสมัย ในขณะที่ยังคงรักษาลักษณะทางธรรมชาติโดยรอบและเปิดมุมมองให้เข้าใจถึง ธรรมชาติของแหล่งโบราณคดี

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้านเก่า กาญจนบุรี
ภาพโดย ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

การออกแบบลานท่าช้าง กรุงเทพมหานคร สื่อความหมายความเป็นไทยร่วมสมัย โดยใช้
ประติมากรรมที่บอกเล่าประวัติของพื้นที่และประยุกต์รูปแบบช้างมาจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ลานท่าช้าง กรุงเทพมหานคร ภาพโดย ดร. พรธรรม ธรรมวิมล

กล่าวโดยสรุป งานการอนุรักษ์ภูมิสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีหลากหลาย
รูปแบบ แต่ไม่ว่าจะเป็นงานที่อยู่บนพื้นที่ขนาดใหญ่หรือเล็ก อยู่ในบริบทของธรรมชาติหรือของ
เมือง ในการจัดการและการออกแบบจะต้องดำเนินการอยู่บนหลักการของการคงไว้ซึ่งคุณค่า ทั้ง
ในการเก็บรักษาคุณค่าที่มีอยู่เดิม พื้นฟู นำไปต่อยอดเชิงสร้างสรรค์ และสามารถถ่ายทอดสื่อ
ความหมายให้คนทั่วไปรับรู้ถึงคุณค่าและสร้างให้เกิดแนวร่วมในการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต